

دانشگاه پیام نور

دانشکده علوم انسانی

گروه علمی جامعه‌شناسی

عنوان رساله :

بررسی عوامل اجتماعی موثر بر قانون‌گریزی در مترو تهران توسط

مسافران درون شهری

نگارش:

فریبا بیاتی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر بیژن زارع

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر غلامرضا ارجمندی

رساله برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته جامعه‌شناسی

۱۳۸۸

آبان

تقدیم به مادرم با احترام ،

که با زمره های مادرانه درس شجاعت، اعتماد به نفس و اتکا به یزدان پاک را به من آموخت.

و تقدیم به همسرم با عشق ،

که وجود مهربانش به روح و جانم آرامش می بخشد و من با تمام وجود

دوستش می دارم.

و به پسر عرفان ،

که امیدوارم روزی به عنوان منتقد،

این متن را بخواند.

با تشکر و قدردانی از جناب آقای دکتر زارع،

استاد گرامی که با تشویق های مکرر شان این مجموعه آغاز

و با حمایت های بی دریغ شان به اتمام رسید.

و با سپاسگذاری از جناب آقای دکتر ارجمندی،

استاد مهربان که راهنمایی هایشان نقاط روشنی

در روند کار بود و تکمیل این رساله مدیون

حمایت های دلسوزانه ایشان است.

همچنین با تشکر و قدردانی از مسئولان شرکت بهره برداری راه آهن شهری

تهران و حومه در مدیریت خدمات مسافری و واحد روابط عمومی

که به ما در تدوین این مجموعه

یاری رساندند.

چکیده تحقیق

این رساله با عنوان عوامل اجتماعی موثر بر قانون‌گریزی به ریشه‌یابی علل بی‌اعتنایی و عدم رعایت مقررات توسط مسافران درون‌شهری در محیط اجتماعی مترو تهران در سال 1388 می‌پردازد. مترو که سامانه زیرزمینی جدیدی در تهران بزرگ، باهدف کاهش مشکلات آلودگی هوا و ترافیک در سطح خیابانها به حساب می‌آید، نیازمند رفتارهای اجتماعی قانون‌گرایانه مسافران در قالب احترام به مقررات تعیین شده جهت برقراری نظم، سهولت و سرعت در جابجایی است؛ باوجود این بارها مشاهده شده است که مسافران از توجه و رعایت چنین مقرراتی بویژه در ساعات پرتردد خودداری می‌کنند؛ بر این اساس کاوش عوامل حقیقی و تبیین‌کننده موضوع فوق، هدف اصلی این پژوهش است.

دیدگاه‌های نظری تحقیق از آنجا آغاز شده است که طبق دیدگاه کارکردگرایی ساختاری، علت بروز قانون‌گریزی بعنوان یک پدیده اجتماعی نه فقط یک عامل بلکه زنجیره‌ای از عوامل است که دریک ساخت کلی و شبکه‌ای عمل می‌کند؛ ضمناً این پدیده کارکردهایی منفی برای جامعه و کارکردهایی مثبت برای فرد قانون‌گیز زمانی که فواید ناشی از رعایت قانون بسیار کمتر از محسنات عدم اجرای آن برای فرد است، بدنبال دارد. در ادامه مباحث نظری از دیدگاه‌های نظریه پردازان بزرگی چون دورکیم، ماکس وبر، پارسونز، مرتون، گیدنز و..... بهره بردیم و متغیرهایی نظیر آنومی، آموزش توسط بخش‌های رسمی و غیررسمی جامعه و پایگاه اجتماعی (تحصیلات، شغل و درآمد) را از میان آنها و با مطالعه تحقیقات گذشته، استنباط کردیم.

روش تحقیق حاضر بصورت پیمایشی و کمی بوده و جامعه آماری آن شامل کلیه مسافران درون‌شهری در ایستگاههای مترو تهران در فاصله سنی 14 تا 68 ساله است. روش نمونه‌گیری از نوع خوشه‌ای دومرحله‌ای بوده که طبق محاسبات حجم نمونه، تعداد 318 نفر، 184 نفر مرد و 134 نفر زن، منتخب و مورد آزمون قرار گرفتند. تکنیک جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه‌ای حاوی 25 سوال و گویه بوده که اطلاعات جمع‌آوری شده از آن با استفاده از نرم‌افزار آماری spss نسخه 16 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. کلیه متغیرها در سه سطح اسمی، ترتیبی و فاصله‌ای قرار داشتند که برحسب مورد از آماره‌های متفاوتی برای آزمون رابطه متغیرها استفاده شده است.

طی یافته‌ها و نتایج حاصله حدود 27 درصد از مسافران مترو در حد زیاد، حدود 52 درصد در حد متوسط قانون‌گیزند و نسبت به رعایت مقررات بی‌اعتنا هستند و فقط 21 درصد از آنها در حد کمی قانون‌گیزند و به مقررات تعیین شده احترام می‌گذارند. از این میان به ترتیب وجود احساس آنومی و ناهنجاری در مترو، پایین بودن آموزش قانون‌پذیری توسط بخش غیررسمی نظیر شرکت مترو، نهاد خانواده و گروه همسالان، سطح تحصیلات رسمی و پایین بودن سطح آموزش قانون‌پذیری توسط نهادهای رسمی نظیر سازمان آموزش و پرورش و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بیشترین تاثیر را بر قانون‌گریزی و متغیر پایگاه شغلی کمترین تاثیر را بر میزان قانون‌گریزی مسافران دارد که به تفصیل به شرح آنها می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: قانون‌گریزی، مترو تهران، مسافران درون‌شهری

فهرست مطالب

	عنوان	صفحه
فصل اول : کلیات		
۱-۱-۱-۱	مقدمه.....	۱
۲-۱-۲-۱	طرح مسأله.....	۶
۳-۱-۳-۱	اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۸
۴-۱-۴-۱	اهداف تحقیق.....	۸
۱-۴-۱-۱	اهداف جزئی.....	۸
۲-۴-۱-۲	اهداف کلی.....	۹
۵-۱-۵-۱	پرسشهای تحقیق.....	۹
۱-۵-۱-۱	پرسشهای تبیینی تحقیق.....	۹
۲-۵-۱-۲	پرسشهای توصیفی تحقیق.....	۹
فصل دوم: مرور ادبیات تحقیق		
۱-۲-۱-۲	آشنایی با مترو تهران.....	۱۱
۱-۲-۱-۱	پیشینه.....	۱۱
۲-۱-۲-۲	برنامه های توسعه.....	۱۲
۳-۱-۲-۳	اهداف راه اندازی مترو.....	۱۲
۴-۱-۲-۴	تجهیزات.....	۱۳
۵-۱-۲-۵	مشخصات کلی خطوط.....	۱۴
۶-۱-۲-۶	سفرهای درون شهری.....	۱۴
۷-۱-۲-۷	مقایسه با متروی دیگر کشورها.....	۱۵
۲-۲-۲-۲	پیشینه تحقیق.....	۱۵
۱-۲-۲-۱	مطالعات خارجی.....	۱۵
۱-۱-۲-۲-۱	مطالعات داخلی.....	۱۹
۲-۱-۲-۲-۲	مطالعات تجربی.....	۱۹
۲-۲-۲-۲	مطالعات نظری.....	۳۰
۳-۲-۲-۳	نتیجه گیری.....	۳۹
۳-۲-۳-۲	مروری بر ادبیات نظری پیرامون قانون	
۱-۳-۲-۱	مفهوم نظری قانون.....	۴۰
۲-۳-۲-۲	قانون در اندیشه بزرگان جامعه شناسی.....	۴۲
۱-۲-۳-۲-۱	اگوست کنت.....	۴۲
۲-۲-۳-۲-۲	هربرت اسپنسر.....	۴۳
۳-۲-۳-۲-۳	قانون در اندیشه عصر مدرن: از هابز تا هابرماس.....	۴۳
۳-۳-۲-۳	انواع جامعه و رابطه نظم اجتماعی با نوع جامعه.....	۴۵

صفحه	عنوان
۴۶.....	۱-۳-۳-۲- جامعه سنتی یا هنجاری.....
۴۷.....	۲-۳-۳-۲- حقوق در جامعه سنتی.....
۴۷.....	۳-۳-۳-۲- جامعه نوین یا قانونمند.....
۴۸.....	۴-۳-۳-۲- حقوق در جامعه نوین یا قانونمند.....
۴۸.....	۵-۳-۳-۲- نظام تلفیقی و جامعه مدنی.....
۵۰.....	۴-۳-۲- تقسیم بندی قوانین حاکم بر جامعه.....
۵۰.....	۵-۳-۲- قشرهای قانون گذار.....
۵۱.....	۶-۳-۲- مفهوم قانون پذیری و قانون گریزی (شاخص ها و کار کردها).....
۵۳.....	۷-۳-۲- پدیده شهرنشینی و روستانشینی.....
	(خاستگاههای شهری و روستایی درارتباط با پذیرش قانون)
۵۵.....	۸-۳-۲- جامعه پذیری اساسی ترین فرایند در پذیرش قانون.....
۵۷.....	۱-۸-۳-۲- کارگزاران جامعه پذیری.....
۵۹.....	۲-۸-۳-۲- فرهنگ پذیری.....
۵۹.....	۳-۸-۳-۲- فرهنگ پذیری یک سویه و دوسویه.....
۶۰.....	۹-۳-۲- جایگاه قانون در ایران.....
۶۱.....	۴-۲- آرا جامعه شناسی مرتبط با موضوع قانون گریزی و متغیرهای مستقل.....
۶۱.....	۱-۴-۲- مکتب کارکردگرایی و ساخت گرایی کارکردی.....
۶۳.....	۲-۴-۲- امیل دورکیم.....
۶۴.....	۱-۲-۴-۲- رویکرد دورکیم (پیرامون انواع جامعه و تقسیم کار اجتماعی).....
۶۵.....	۲-۲-۴-۲- دیدگاه دورکیم درباره آنومی (بی هنجاری).....
۶۷.....	۴-۲-۴-۲- قدرت اخلاقی و آموزش.....
۶۹.....	۳-۴-۲- ماکس وبر.....
۷۰.....	۱-۳-۴-۲- نظریه وبر درخصوص طبقه و پایگاه.....
۷۱.....	۴-۴-۲- تالکوت پارسونز.....
۷۱.....	۱-۴-۴-۲- ساخت کنش اجتماعی.....
۷۶.....	۵-۴-۲- رابرت . کی . مرتون.....
۷۷.....	۱-۵-۴-۲- سنخ شناسی صور سازگاری فردی.....
۸۵.....	۶-۴-۲- آنتونی گیدنز.....
۸۵.....	۱-۶-۴-۲- هنجارها و ضمانت های اجرایی.....
۸۲.....	۲-۶-۴-۲- جامعه پذیری و عوامل اجتماعی شدن.....
۸۳.....	۳-۶-۴-۲- تلویزیون عاملی موثر بر جامعه پذیری و شکل دهنده نگرشهای اجتماعی.....
۸۴.....	۷-۴-۲- جیمز گلمن.....
۸۷.....	۸-۴-۲- دان کوهن.....

صفحه	عنوان
۸۸.....	۹-۴-۲- کلوارد و الین.....
۸۹.....	۱۰-۴-۲- ساترلند و مکتب شیکاگو.....
۹۱.....	۱۱-۴-۲- تراوس هیرشی.....
۹۱.....	۱۲-۴-۲- آدولف کتله و آندره میشل گری.....
۹۳.....	۱۳-۴-۲- مارشال کلینارد و آبوت.....
۹۳.....	۱۴-۴-۲- نتیجه گیری از آراء و نظریه ها.....
۹۵.....	۵-۲- چارچوب نظری تحقیق.....
۱۰۱.....	۶-۲- مدل تحقیق.....
۱۰۲.....	۱-۶-۲- فرضیه های مبتنی بر چارچوب نظری.....
۱۰۲.....	۲-۶-۲- فرضیه های اصلی تحقیق.....
۱۰۳.....	۷-۲- فرضیه های فرعی تحقیق.....

فصل سوم: روش تحقیق

۱۰۵.....	۱-۳- نوع تحقیق.....
۱۰۶.....	۲-۳- جامعه آماری.....
۱۰۶.....	۳-۳- تعیین حجم نمونه.....
۱۰۷.....	۴-۳- روش نمونه گیری.....
۱۱۰.....	۵-۳- واحد مشاهده و واحد تحلیل.....
۱۱۰.....	۶-۳- تکنیک گردآوری اطلاعات.....
۱۱۰.....	۷-۳- روایی و پایایی پرسشنامه.....
۱۱۱.....	۸-۳- روش تجزیه و تحلیل داده ها.....
۱۱۲.....	۹-۳- انواع متغیرهای تحقیق.....
۱۱۲.....	۱۰-۳- تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرها.....
۱۱۲.....	۱-۱۰-۳- متغیرهای مستقل.....
۱۱۲.....	۱-۱۰-۳- آنومی.....
۱۱۴.....	۲-۱۰-۳- آموزش رسمی و غیررسمی.....
۱۱۷.....	۳-۱۰-۳- تحصیلات رسمی.....
۱۱۸.....	۴-۱۰-۳- پایگاه شغلی.....
۱۱۸.....	۲-۱۰-۳- متغیرهای زمینه ای.....
۱۱۹.....	۳-۱۰-۳- متغیر وابسته.....
۱۱۹.....	۱-۳-۱۰-۳- بعداعتمادی.....
۱۲۰.....	۲-۳-۱۰-۳- بعد رفتاری.....
۱۲۲.....	۱۱-۳- آزمون تک بعدی بودن و پایایی گویه ها.....
۱۲۲.....	۱-۱۱-۳- متغیرهای مستقل.....
۱۲۴.....	۲-۱۱-۳- متغیر وابسته.....

عنوان صفحه

فصل چهارم: نتایج و یافته های تحقیق

۱۲۷.....	مقدمه.....
۱۲۷.....	۱-۴- تجزیه و تحلیل توصیفی.....
۱۲۷.....	۱-۱-۴- متغیرهای زمینه ای.....
۱۲۷.....	۱-۱-۱-۴- جنس.....
۱۲۸.....	۱-۱-۲-۴- سن.....
۱۲۸.....	۱-۱-۳-۴- محل تولد.....
۱۲۹.....	۱-۱-۴-۴- مدت سکونت در تهران.....
۱۲۹.....	۱-۱-۴-۵- نوع شغل.....
۱۳۰.....	۱-۱-۴-۶- در آمد.....
۱۳۱.....	۱-۲-۴- متغیرهای مستقل.....
۱۳۱.....	۱-۲-۱-۴- تحصیلات.....
۱۳۲.....	۱-۲-۲-۴- پایگاه شغلی.....
۱۳۳.....	۱-۲-۳-۴- آنومی.....
۱۳۵.....	۱-۲-۴-۴- آموزش رسمی.....
۱۳۶.....	۱-۲-۴-۵- آموزش غیررسمی.....
۱۳۸.....	۱-۳-۴- متغیر وابسته.....
۱۴۱.....	۱-۲-۴- آزمون فرضیه های تحقیق.....
۱۴۱.....	۱-۲-۴-۱- بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه ای سن و جنس با متغیر وابسته.....
۱۴۴.....	۱-۲-۴-۲- آزمون فرضیه های اصلی تحقیق.....
۱۵۶.....	۱-۲-۴-۳- آزمون فرضیه های فرعی تحقیق.....

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات

۱۶۳.....	۱-۵- خلاصه و نتیجه گیری.....
۱۸۱.....	۲-۵- موانع و محدودیت های تحقیق.....
۱۸۳.....	۳-۵- پیشنهادات.....
۱۸۳.....	۳-۵-۱- پیشنهادات کاربردی.....
۱۸۵.....	۳-۵-۲- پیشنهادات پژوهشی.....

منابع و مأخذ

۱۸۸.....	۱- منابع فارسی.....
۱۹۱.....	۲- منابع لاتین.....
۱۹۳.....	پیوستها.....

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱-۱- نوع و ظرفیت واگن قطار در خطوط ۲، ۱	۱۳
جدول ۱-۲- نوع و ظرفیت واگن قطار در خط ۵	۱۴
جدول ۲-۵- سنخ های شخصیتی و آسیب شناختی مرتن	۷۹
جدول ۳-۱- عنوان کلیه ایستگاههای متروی تهران به تفکیک خطوط	۱۰۹
جدول ۳-۲- گویه های مربوط به متغیر احساس آنومی بر اساس شاخص	۱۱۴
جدول ۳-۳- گویه های مربوط به متغیر مستقل آموزش بر حسب شاخص ها	۱۱۷
جدول ۳-۴- گویه های متغیر وابسته قانون گریزی در بعد اعتقادی	۱۲۰
جدول ۳-۵- گویه های متغیر وابسته قانون گریزی در بعد رفتاری	۱۲۱
جدول ۳-۶- گویه های متغیر مستقل احساس آنومی به همراه جهت گویه	۱۲۳
جدول ۳-۷- گویه های متغیرهای مستقل رسمی و غیر رسمی به همراه جهت گویه	۱۲۴
جدول ۳-۸- گویه های متغیر وابسته قانون گریزی در ابعاد مربوطه به همراه جهت گویه	۱۲۵
جدول ۴-۱- توزیع فراوانی جنسیت پاسخ دهندگان	۱۲۷
جدول ۴-۲- توزیع فراوانی سن پاسخ دهندگان	۱۲۸
جدول ۴-۴- توزیع فراوانی مدت سکونت پاسخ دهندگان در تهران	۱۲۹
جدول ۴-۳- توزیع فراوانی محل تولد پاسخ دهندگان	۱۲۹
جدول ۴-۵- توزیع فراوانی نوع شغل پاسخ دهندگان	۱۳۰
جدول ۴-۶- توزیع فراوانی میزان درآمد پاسخ دهندگان	۱۳۰
جدول ۴-۶- توزیع فراوانی سطح تحصیلات پاسخ دهندگان	۱۳۱
جدول ۴-۷- توزیع فراوانی پایگاه شغلی پاسخ دهندگان بر حسب سطوح ترتیبی	۱۳۲
جدول ۴-۸- توزیع فراوانی پاسخ گویی به گویه های متغیر احساس آنومی	۱۳۳
جدول ۴-۹- توزیع فراوانی پاسخ دهندگان بر حسب سطوح ترتیبی وجود احساس آنومی	۱۳۴
جدول ۴-۱۰- توزیع فراوانی پاسخ گویی به گویه های متغیر آموزش رسمی	۱۳۵
جدول ۴-۱۱- توزیع فراوانی پاسخ دهندگان بر حسب سطوح ترتیبی آموزش رسمی	۱۳۶
جدول ۴-۱۲- توزیع فراوانی پاسخ گویی به گویه های متغیر آموزش رسمی	۱۳۶
جدول ۴-۱۳- توزیع فراوانی پاسخ دهندگان بر حسب سطوح ترتیبی آموزش غیر رسمی	۱۳۷
جدول ۴-۱۴- توزیع فراوانی پاسخ گویی به گویه های متغیر قانون گریزی به تفکیک ابعاد و شاخص های مربوطه	۱۳۸
جدول ۴-۱۵- توزیع فراوانی پاسخ دهندگان بر حسب سطوح ترتیبی قانون گریزی	۱۳۹
جدول ۴-۱۶- توزیع نوع و میزان قانون گریزی بر حسب سن و جنس پاسخ دهندگان به همراه آزمون های همبستگی	۱۴۱
جدول ۴-۱۷- توزیع نوع و میزان قانون گریزی بر حسب متغیر احساس آنومی به همراه آزمون های همبستگی	۱۴۴
جدول ۴-۱۸- توزیع نوع و میزان قانون گریزی بر حسب آموزش رسمی به همراه آزمون های همبستگی	۱۴۷

عنوان	صفحه
جدول ۴-۱۹ - توزیع نوع و میزان قانون گریزی برحسب آموزش غیررسمی به همراه آزمون های همبستگی.....	۱۴۹
جدول ۴-۲۰ - توزیع نوع و میزان قانون گریزی برحسب تحصیلات مسافران به همراه آزمون های همبستگی.....	۱۵۲
جدول ۴-۲۱ - توزیع نوع و میزان قانون گریزی برحسب پایگاه شغلی مسافران به همراه آزمون های همبستگی.....	۱۵۵
جدول ۴-۲۲ - توزیع نوع و میزان قانون گریزی برحسب محل تولد مسافران به همراه آزمون های همبستگی.....	۱۵۷
جدول ۴-۲۳ - توزیع نوع و میزان قانون گریزی برحسب تعداد سال های سکونت در تهران به همراه آزمون های همبستگی.....	۱۵۹

فهرست اشکال

شکل ۲-۱- جمع بندی نظم اجتماعی بر حسب جامعه.....	۵۰
شکل ۲-۳- مراحل سطوح کارکردی پارسونز (از سطح کنش تا نظام اجتماعی).....	۷۳
شکل ۲-۴- تحلیل کارکردی خرده نظامها (AGIL).....	۷۵

پیوست ها

پیوست شماره ۱- نمونه پرسشنامه.....	۱۹۳
پیوست شماره ۳- مسیر حرکت مترو تهران.....	۱۹۵
پیوست شماره ۴- پروانه کار در مترو تهران.....	۱۹۶

فصل اول :

کلیات

۱-۱- مقدمه

زندگی اجتماعی بر امور و بخشهای متنوع و گوناگونی بنا گردیده است که این بخشها در نهایت بعنوان یک مجموعه به هم پیوسته منجر به تضمین بقای جامعه می گردد. یکی از بخشهایی که در نظام اجتماعی از اهمیت برخوردار است، وجود قوانین و مقررات در سطح جامعه و یا در سطوح سازمانی است که بر حسب اهمیت و ضرورت از عرف و آداب و رسوم تا قوانین رسمی را در بر می گیرد و اساسی ترین پیامد آن ایجاد و حفظ انتظام اجتماعی است. علاوه بر این مهمترین کارکرد قانون، تقویت وفاق اجتماعی، تسهیل روشها و راههای دستیابی به اهداف پذیرفته شده اجتماعی است. رعایت قانون به نوعی نشان دهنده سطح توسعه فرهنگی و اجتماعی است و از طرف دیگر بیانگر میزان قانون پذیری توسط افراد جامعه است.

قانون پذیری به معنای پذیرش آگاهانه، داوطلبانه و ارادی اکثریت قریب به اتفاق مردم از قوانین و مقررات موجود جامعه و عمل به آنها می باشد. اگر توده مردم با بینش و آگاهی خود به این نتیجه رسیده باشند که رعایت قوانین و مقررات هم به نفع خود آنها و هم به نفع جامعه است می توان گفت که قانون پذیری در جامعه فراگیر شده است. در حالت پذیرش ارادی و داوطلبانه قوانین می توان نتیجه گرفت که قانون پذیری بعنوان جزئی از فرایند اجتماعی شدن افراد جامعه است. اما اگر عکس رفتارهای فوق در جامعه ای حادث شد با پدیده قانون گریزی رو به رو هستیم. قانون گریزی عبارت کلی نوعی جهت گیری نسبت به هنجارهای قانونی است که بر اساس آن فرد عدم پیروی از این هنجارها را بر پیروی از آنها ترجیح می دهد زیرا به تصور خود در موقعیت کنش به این نتیجه می رسد که سود چنین عملی (عدم پیروی) نسبت به انجام ندادن آن فزونی دارد وی برای دوری از زیان، به این نکته آگاه می شود که کنش غیرقانونی در مجموع سود بیشتری برای او دربردارد.

اجتماعی شدن فرایندی است که طی آن کودکان و نوجوانان، هنجارهای اجتماعی جامعه خود را درونی و جذب می کنند و با شخصیت فردی و روانی خود هماهنگ و یکی می شوند، نتیجه این روند که از تولد تا مرگ ادامه دارد، به همین دلیل است که مدل‌های فرهنگی که در جامعه و در بیرون از افراد قرار دارد، در اشخاصی که عضو جامعه هستند، نیز شکل می گیرد و در شخص درونی می شود. یک هنجار وقتی خوب است که اعضای یک گروه آن را خوب و اخلاقی تلقی، آن را درونی نموده و مطابق وجدان خود با آن سازگاری یابند (روشه، ۱۳۷۰) عواملی که در این جریان تأثیر فراوانی دارند عبارتند از: عوامل خانوادگی، عوامل آموزشگاهی یا مدرسه ای و عوامل اجتماعی و نهادهای غیررسمی. هنگامی

که یکی از این عوامل وظایف خود را در اجتماعی نمودن افراد به نحو احسن انجام ندهند و این روند با اختلال و نقصان روبه رو شود، محال است که فرایند اجتماعی شدن به اجتماعی کردن افراد و خصوصاً در دوران کودکی منتج شود. در چنین حالتی است که اشخاص طبق مصلحت های سود باورانه و رفتارهای سودجویانه از تبعیت از مقررات و قوانین سرباز می زنند و قانون گریز می شوند. پدیده قانون گریزی همواره بعنوان یک معضل اجتماعی صحت و سلامت جامعه را تهدید می کند و برخاسته از ناسازگاری هایی است که بر روابط فرد و جامعه حاکم است، این ناسازگاریها که معلول عوامل خرد و کلان است. سبب می گردد که همبستگی و انسجام تضعیف شده و وحدت سازمان جامعه به خطر افتد و در نهایت شرایط آنومیک بر جامعه حاکم گردد. و یا حتی شرایط آنومی و ناهنجاری نیز می تواند براحتی بر این شرایط دامن بزند، در این میان فروپاشی نظام اجتماعی و درهم ریختن قالبها و گسستگی در جامعه تأثیری عمیق بر اعضاء دارد، بطوری که در شخصیت اعضای خود یک نوع بی سامانی به وجود می آورد و آنها را به سوی ناهنجاریها و آسیب های اجتماعی سوق می دهد. برای اینکه جامعه قابل زندگی باشد، باید امنیت آن حفظ گردد و با قانون گریزی مبارزه شود. در این راه مسلماً پیشگیری بهتر از درمان است، به منظور پیشگیری از قانون گریزی چه در سطح خرد و سازمانی و چه در سطح کلان جامعه ابتدا باید زمینه های پیدایش این معضلات شناخته شود و عوامل موجود در آن مشخص گردند، سپس با شناخت این عوامل است که می توان قدمهایی در جهت پیشگیری برداشت.

اکثر پژوهش هایی که در ایران انجام شده حاکی از آن است که در کشورمان مردم تمایل چندانی به رعایت قوانین و مقررات خصوصاً در سطوح خرد و سازمانی ندارند و روحیه احترام به قانون بطور مستمر میان آنها احساس نمی شود و شدتی ندارد. این مسأله شاید به عقیده عده ای ناشی از افزایش فردگرایی و کاهش روحیه مشارکت اجتماعی میان افراد باشد اما به نظر می رسد آنچه آنچنان که امیل دورکیم خاطر نشان کرد رواج فردگرایی در هر جامعه ای تنها حاوی پیامدهای منفی و تخریب کننده نیست بلکه فردگرایی می تواند پیامدهای مثبت و ارزنده ای را در سطح جامعه به بار آورد. شاید اصطلاح خودمداری و یا خودخواهی لغت بسیار به جا و بهترین مصداق در تبیین و تحلیل قانون گریزی در ایران باشد.

برخلاف فردگرایی، خودمداری بینش فلسفی و اجتماعی نظام یافته ای نیست و نمی تواند باشد. خودمداری را می توان وضعیتی برآمده از شرایطی خاص در نظر گرفت. شرایطی که فرد چون در آن قرار می گیرد، ویژگی های متناسب با آن می یابد؛ چه از نظر شیوه زندگی و چه از نظر افکار، کردار و احساسات و عواطف انطباق پذیری خودبه خودی منفعت طلبانه و مصلحت جویانه انسان با این شرایط او را در وضعیت خودمداری قرار می دهد. (قاضی مرادی، ۱۳۷۸، ۱۰۹)

خودمداری هم دارای ویژگی های فکری و هم حاوی خصوصیات رفتاری و کرداری است. هر انسانی پیش از عمل، تصویری از آنچه می خواهد بکند و هدفی که می خواهد با عمل اش به آن دست یابد در ذهن خود دارد. اما در انسان خودمدار روند اندیشیدن متکی به تعقل علمی - منطقی نیست. اندیشیدن برای او متناظر با باور داشتن به یک سری احکام، هنجارها و ارزش های قالبی و کلیشه ای پراکنده و انباشته برهم که طرق گوناگون در ذهنیت او جاگیر شده و او مطابق با آن ها به گونه ای غیرانتقادی به هر موضوعی در زندگی روزمره اش برخورد کرده و تعیین تکلیف می کند. (همان، ۱۲۱) همچنین کردارهای خودمداری نتیجه نوع رابطه ای است که خودمدار با جهان پیرامون اش برقرار می کند. این کردارها از یک سو بطور اجتناب ناپذیری منتج خودمداری است و از سوی دیگر برآورنده منافع و مصالح خودمدارانه. (همان، ۱۵۱)

خودمداری ایرانیان در دوران معاصر به خصیصه ای غالب درآمده است. در جامعه سنتی ایران - جامعه ای پیش از عصر مشروطیت - عواملی زمینه ساز خودمداری بوده و عوامل دیگری نیز آن تعدیل می کرده است. با فروپاشی جامعه سنتی در ایران از اواسط دوره قاجاریه و با گذار تحقق نیافته از جامعه سنتی به جامعه متجدد، اگرچه آن دسته عواملی که خودمداری را تعدیل می نمود، تضعیف شد، اما عوامل دیگری خودمداری را تشدید نمود، تا در این روند خودمداری به خصیصه ای غالب در میان ایرانیان تبدیل شود. (همان، ۹۷) از نقطه نظر اجتماعی باید اشاره کرد که تا پیش از دوران معاصر تعلقات خانوادگی، خویشاوندی و نیز جماعتی روستائیان بسیار شدید بود. زندگی شهری نیز از خصایصی برخوردار بوده که بر حضور مستقل فرد مرز می نهاد. با زوال جامعه سنتی در ایران که با فروپاشی تعلقات و وفاداری سنتی فرد به روستا، ایل و محله شهری خویش همراه بود و نیز با زوال پیوندهای قومی و گروه های مذهبی در کنار عدم تأسیس انفکاک نهادی شده اجتماعی و ساختار طبقاتی در دوران معاصر، تضادها و ستیزه های قومی و مذهبی به روابط بیناشخصی ایرانیان کشیده شد و وفاداری، در پی حتی سست شدن پیوندهای خانوادگی بعنوان مستحکم ترین پیوندهای خصوصی فرد در ایران، تنها در محدوده های وفاداری به شخص خود قرار گرفت. اگر آن پیوندهای سنتی ممکن بود تا گرایش استبدادی در اندیشه و عمل و حتی عواطف هر یک از ایرانیان را تا حدی مهار و تعدیل کند، با تضعیف و زوال آن پیوندها در دوران معاصر و عدم رشد جامعه پذیری ایرانیان - که تنها از طریق شرکت در حوزه فعالیت مستقل عمومی ممکن بود - گرایش استبدادی هر یک از ایرانیان در روابط بیناشخصی شان خودمداری را شدت هرچه بیشتری دارد. نکته دیگر این که در جامعه سنتی روابط و پیوندهای خویشاوندی، قومی و خانوادگی تاحدی از شخصی شدن مناسبات گروهی جلوگیری می کرد. اما در

دوران معاصر از یک سو زوال این روابط و پیوندها و از سوی دیگر با نهادینه نشدن روابط و مناسبات اجتماعی در نهادهای جامعه مدنی، روابط اجتماعی بصورت روابط شخصی تحول یافت تا هر فرد از طریق این روابط شخصی بکوشد حریم امنیتی برای خود در میان جماعت فراهم کند. گسترش این امر یعنی تحویل مناسبات اجتماعی به روابط شخصی، هرج و مرج اجتماعی در ایران را با شدت تقویت کرده و گسترانیده است. (همان ۱۰۲ - ۱۰۰)

با چنین زمینه ذهنی و تصویری از گذشته تاریخی کشور عزیزمان و با در نظر گرفتن تضادها و تنشهای تاریخی هم از لحاظ اعتقادی و فکری و هم در بعد عملی و رفتاری، در مسیر تحقق رساله ای قدم می گذاریم که موضوع قانون گریزی که خود جلوه و تبلوری از خودمداری است، مهمترین و محوری ترین بحث آن را تشکیل می دهد. البته در این تحقیق از تحلیل قانون گریزی در سطح کلان جامعه فاصله می گیریم و آن را به حوزه قطار زیرزمینی یا مترو در شهر تهران بعنوان وسیله نقلیه عمومی و کارا در جابه جایی مسافران درون شهری، محدود می نماییم. با این تفاوت که صرفنظر از عوامل مشخص تاریخی و تنها با داشتن تصویری ذهنی از گذشته تاریخی به سراغ عواملی می رویم که ریشه در اوضاع کنونی، اجتماعی و فرهنگی کشورمان دارد و فاکتورها و متغیرهایی را نظیر وجود آنومی، میزان آموزش قانون پذیری توسط نهادهای رسمی و غیررسمی، پایگاه شغلی و سطح تحصیلات را در رابطه با میزان رعایت قوانین و مقررات مترو و اثبات تأثیر این متغیرها بر موضوع اصلی، مورد کاوش و بررسی قرار می دهیم.

نکته بسیار مهمی که در طول این رساله قابل توجه و تعیین کننده است و بر آن تاکید می گردد، این است که منظور از اصطلاح قانون گریزی به هیچ وجه قوانین رسمی و حقوقی تعیین شده از سوی دولت و دستگاه حاکم نمی باشد، این گونه قوانین مصوب لزوماً به همراه ضمانت های اجرایی قانونی و رسمی است و به هیچ وجه در این تحقیق مد نظر نمی باشد، بلکه آنچه مورد نظر و هدف است بخش غیررسمی قوانین و یا همان مقررات تعیین شده سازمانی، خصوصاً در چارچوب مقررات و اخلاق اجتماعی است و قاعدتاً فاقد ضمانت اجرایی رسمی است. به بیان واضح تر منظور از قانون گریزی در این پژوهش فرار از مقررات و یا بی اعتنائی و بی احترامی نسبت به رعایت مقررات وضع شده از سوی شرکت مترو توسط مسافران درون شهری است؛ بنابراین یادآوری می شود در این پیمایش (در اغلب بحث ها) هر جا که اصطلاح قانون گریزی بکار رفته، موکداً به معنای مقررات گریزی است.

نکته مهم دیگری که در سراسر این رساله باید بدان توجه نمود، از یک سو نو بودن و جدید بودن پدیده حمل و نقل زیرزمینی و تکنولوژی وارداتی چون مترو برای حل مشکلات ترافیکی شهر تهران و نحوه برخورد مردم با این تکنولوژی به روز دنیا، و از سوی دیگر انجام این پژوهش اجتماعی برای اولین بار در ایران بدون وجود هیچگونه سابقه و پیشینه‌ای در این خصوص، می باشد. بنابراین تا حد امکان تلاش شده است که ماحصل ارزنده‌ای در حد توان و بضاعت گردآورنده و با راهنمایی اساتید مجرب ارائه شود. با امید به آنکه به یاری پروردگار این رساله راهگشا و مقدمه‌ای بر تحقیقات منسجم تر، ارزنده تر و گروهی بعدی با انگیزه یافتن علل اجتماعی بی احترامی به مقررات و تعدیل و یا حل اینگونه معضلات در این سامانه، باشد.

بر این اساس این تحقیق به پنج فصل عمده تقسیم شده است که پس از بیان کلیات موضوع در فصل اول به بیان ادبیات نظری و مرور تحقیق در فصل دوم پرداخته ایم، بحث‌های مربوط به روش تحقیق در فصل سوم و نتایج حاصله و بدست آمده از روش تحقیق در فصل چهارم و در نهایت بحث مربوط به نتیجه گیری، خلاصه و پیشنهادات در فصل آخر، عنوان شده است.

۱-۲- طرح مسأله

پدیده قانون‌گریزی یا مقررات‌گریزی در قالب نظریات جیمز کلمن (۱۳۷۷) نوعی رفتار در سیستم یا نظام اجتماعی است که تبیین آن در ابتدای امر مستلزم بررسی فرایندهای درونی و داخلی نظام اجتماعی است. فرایندهایی که اجزای تشکیل دهنده آن در سطحی پایین تر و خرد تر از سطح کلان نظام قرار می‌گیرد.

بسیاری از کسانی که هنجارهای اجتماعی را نقطه آغاز مطالعه نظام اجتماعی قرار می‌دهند با نگاهی انسان‌گرایانه فرد را نقطه آغاز تحلیل خود محسوب می‌کنند. پیش فرض این شیوه تحلیل آن است که با شروع از سطح فردی، امکان مداخلات اجتماعی بیشتر می‌شود. چنین عملکردی به ویژه در مورد نظام‌های کم‌شمار و در وضعیت نبود داده‌های کافی کاربردی است و در نهایت تبیین در سطح اجزا، رفتار آن‌ها را قابل مطالعه و پیش‌بینی پذیر و تحلیل نظام را پایدار می‌کند (کلمن، ۱۳۷۷).

در هر حال قانون‌گریزی به عنوان پدیده‌ای اجتماعی نوعی جهت‌گیری منفی نسبت به هنجارهای قانونی است که براساس آن فرد عدم پیروی از این هنجارها را بر پیروی ترجیح می‌دهد. این جهت‌گیری حاصل ترجیح‌کشگری است که تحت شرایط خاص محیطی شکل می‌گیرد. در این پژوهش ما برآنیم که جلوه‌های قانون‌گریزی و دلایل عمده عدم تبعیت از مقررات در وسایل نقلیه عمومی و بطور

اخص در مترو، توسط مردم را مورد مطالعه و سطوح خرد را برای نتیجه گیری در سطح کلان مورد بررسی قرار دهیم. (رضایی، ۱۳۷۴، مجله جامعه شناسی ایران)

مترو بعنوان وسیله نقلیه عمومی در زیرزمین شناخته شده است و عبارتی بسیاری از مشکلات ترافیکی را در کشورهای مختلف و خصوصاً کشورهای پیشرفته از میان برداشته است. این سامانه زیرزمینی در ایران در سال ۱۳۷۷ در تهران و حومه راه اندازی شده و تاکنون خدمات ارزنده و شایان توجهی را در تعدیل مسائل ترافیکی سطح شهر و همچنین تسریع حمل و نقل مسافران درون شهری ارائه کرده است که نتایج و پیامدهای آن از دید مسئولان و مردم پوشیده نیست. مترو تهران در حال حاضر در طول ۱۵ ساعت کار مداوم خود بطور متوسط حدود ۱/۵۰۰/۰۰۰ نفر مسافر را جابه جا می کند. آن چنان که می دانیم شرکت مترو تهران و حومه برای تسریع در جابه جایی مسافران، برقراری نظم عمومی و دسترسی آسان مردم به خطوط قطار مقرراتی را مشخص کرده است، اما بارها مشاهده ویا از سوی مسئولان مترو گزارش شده است که بسیاری از مسافران چنین مقرراتی را نادیده می گیرند و در عمل و احترام به آن کوتاهی می کنند یا به اصطلاح قانون گریزند. چنین اعمالی مکرراً منجر به اختلال در نظم عمومی، اجحاف حقوق سایر شهروندان، تأثیر منفی بر سرویس دهی بهینه خطوط مترو و سایر موارد شده است.

بنا بر اظهارات یکی از مسئولان مترو، برخی از مقررات وضع شده در مترو تهران به ترتیب اولویت و اهمیت عبارتند از:

۱- ممنوعیت استعمال دخانیات

۲- ممانعت از ورود بارهای غیرمجاز (بارهای حجیم، برنده، مایعات بدون بسته بندی، حیوانات)

۳- ارائه بلیط شرکت مترو قبل از سوار شدن به قطار

۴- توجه به تابلوها و هشدارهای مأمورین مترو

۵- عدم آسیب رسانی به تجهیزات و امکانات در ایستگاهها و واگن های قطار، از قبیل پله ای برقی، گیت های بلیط، تابلوهای داخل واگن ها، بدنه، صندلی، درب، شیشه های قطار، کپسول های اطفای حریق، چکش ها، دکمه های مکالمه اضطراری.

۶- عدم ایجاد مزاحمت برای راهبر از طریق دکمه های مکالمه اضطراری یا emergency talk

۷- رعایت حق تقدم هنگام سوار شدن و پیاده شدن از واگن ها

۸- عدم ورود غیرمجاز مردان به واگن های ویژه بانوان

۹- حفظ فاصله مناسب از خط قرمز سکوی قطار و همچنین فاصله گرفتن از درب قطار بعد از سوار شدن و بسته شدن درب ها (تکیه ندادن به درب ها)

۱۰- رعایت شئون اخلاقی

۱۱- ممنوعیت دستفروشی و تکدی گری

در بسیاری مواقع افراد از رعایت موارد فوق سر باز می زنند غافل از آنکه کلیه این مقررات برای حفظ منافع عمومی خود شهروندان و تقویت احساس امنیت هر چه بیشتر در میان آنان وضع شده است، عدم رعایت مقررات فوق، بعنوان معرف های قانون گریزی در این تحقیق قلمداد شده است.

به هر حال قانون گریزی در عرصه های گوناگون زندگی اجتماعی امری ناپسند و نامعقول است، اما ما در این طرح این مسأله را در سطح وسایل نقلیه عمومی و بطور خاص متروی تهران مورد بررسی قرار می دهیم و بدنبال این هستیم که عوامل قانون گریزی و دلایل مؤثر بر فرار از مقررات را توسط مسافران در این عرصه کاوش کنیم.

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

در جوامع امروزی که با تنوع کارکردها و پیچیدگی امور مشخص می شود، ضرورت توجه و عمل به قوانین اهمیتی خاص دارد.

اغلب نظرسنجی ها و تحقیقاتی که به سنجش میزان قانون گرایی در بین ایرانیان پرداختند به این نتیجه رسیدند که در ایران تمایل زیادی به رعایت قانون در جامعه دیده نمی شود. تحقیقات دیگری صورت گرفته که از منظر تاریخی و نظری به تبیین قانون گریزی یا عدم رشد و نهادمندی قانون گرایی در جامعه پرداخته اند. بسیاری که از بابت اوضاع آشفته کنونی در بعضی بخش ها لب به اعتراض می گشایند، معمولاً از بابت بی قانونی در کشور می نالند و می گویند قانون نیست، قانون اجرا نمی شود، قانون زیرپای می شود و ... ولی کسی در این مسأله تأمل نمی کند که چرا به قانون عمل نمی شود؟ و چرا قانون زیرپای می شود؟ ...

مترو تهران و حومه، سامانه زیرزمینی جدیدی است که تنها ۱۱ سال از عمر آن، در شهر بزرگی چون تهران می گذرد. از آنجا که در کشور ما همیشه به جای آنکه قبل از ورود تکنولوژی جدید نحوه استفاده از آن آموزش داده شود، بعد از ورود و راه اندازی آن فرهنگ سازی می شود و یا کمتر تلاشی در فرهنگ سازی صورت می گیرد، لذا ما با خلأ فرهنگی و نبود روش صحیح استفاده از وسایل و امکانات جدید و به روز زندگی معاصر روبه رو هستیم، در خصوص وسیله نقلیه ای چون مترو نیز ما شاهد همین مشکل می باشیم. بنابراین لزوم و ضرورت تدوین مقررات جامع در خصوص استفاده از مترو و ترغیب روحیه احترام به قوانین و ریشه یابی عوامل اجتماعی قانون گریزی و یافتن راه حل های ممکن در جهت تعدیل آن بیش از پیش پررنگ می نماید. خصوصاً اینکه در طی این ۱۱ سال هیچ گونه تحقیق راهگشا و منسجمی در این زمینه صورت نگرفته است.

۱-۴- اهداف تحقیق

اهداف تحقیق مشتمل بر دو هدف جزئی و دو هدف کلی است که عبارتند از:

۱-۴-۱- اهداف جزئی:

۱-۴-۱-۱- روشن نمودن نحوه استفاده از وسیله نقلیه عمومی چون مترو و یا عبارتی فرهنگ استفاده از قطار زیرزمینی توسط مسافری درون شهری

۱-۴-۱-۲- یافتن عوامل مؤثر بر سرپیچی مسافران از رعایت مقررات در طول جابه جایی و سفرهای درون شهری

۱-۴-۲- اهداف کلی

۱-۴-۲-۱- کمک به فرهنگ سازی صحیح استفاده از قطار زیرزمینی

۱-۴-۲-۲- ارتقا دانش و معرفت در زمینه قانون گریزی و دستیابی به نتایج کاربردی